
Aktivnost i struktura organizacije zemalja izvoznica nafte

Vlatko Mileta

Energetska i sirovinaska kriza u koju je svijet zapao sedamdesetih godina u prvi plan međunarodnih ekonomskih, a može se reći i političkih zbivanja, istakla je Organizaciju zemalja izvoznica nafte — OPEC.

Ta je organizacija osnovana kao svojevrstan odgovor zemalja u razvoju na kapitalističku eksploataciju svjetskih sirovinskih bogatstava i poslužila je snažnoj afirmaciji zemalja članica u međunarodnim ekonomskim odnosima. Iako osnovana s temeljnim ciljem suzbijanja kapitalističke eksploatacije, kasnije je dobila znatno širu ulogu. Ali zbog raznorodne prirode društvenih sistema zemalja članica, odnosi u Organizaciji često se kreću u kontroverzijama, pa je to razlog što se još uvijek pretežno zadržava na problemima vezanima uz proizvodnju, preradu i promet nafte, i što se tek manjim dijelom bavi pitanjima općih odnosa u svijetu, iako su ta pitanja uz primarni sadržaj tijesno vezana.

Inicijativu za osnivanje Organizacije zemalja izvoznica nafte dao je Irak, koji je bio i organizator prve konferencije 1960. godine u Bagdadu, na kojoj su prisustvovali, osim domaćina, Iran, Kuvajt, Saudijska Arabija i Venezuela.¹ Organizaciji su kasnije pristupili Katar (1961), Indonezija i Libija (1962), Abu Dhabi (1967), Alžir (1969), Nigerija (1971), Ekvador (1973) i Gabon (pridruženi član 1973. i punopravni član 1974), tako da je okupila najznačajnije proizvođače nafte u svijetu s područja takozvanog trećeg svijeta.

Snaga Organizacije leži u činjenici da je u svjetskoj kapitalističkoj proizvodnji nafte prisutna sa 64,6 posto, da svjetsko kapitalističko tržište opskrbljuju sa 93 posto svoje proizvodnje i da su kod njenih članica, s obzirom na rapidan rast cijena, akumulirana golemo sredstva međunarodne likvidnosti.

¹ Osnivanje OPEC-a kapitalistički svijet nije primio s dužnom pažnjom. O tome je obaviješten kratkom Reuterovom informacijom o naftnoj konferenciji pet zemalja proizvođača. Očito je bio previše samo-

uvjeren u stabilnost nametnutih odnosa iz kojih je zračila lažna snaga o nemogućnosti proizvođača da u tom pogledu nešto učine. Tekst Reuterove informacije vidi u: *Economic Impact*, No 3, 1980, p. 13.

Upravo na primjeru OPEC-a može se pratiti kako se jedna organizacija s početno ograničenim ciljevima postepeno prestrukturira u snažan međunarodni subjekt, koji s obzirom na svoj sadržaj ima sve presudniju ulogu u svjetskoj privredi i međunarodnim ekonomskim odnosima. Stoga nije nimalo slučajno što primjer zemalja proizvođača nafte slijede druge države iz takozvane primarne proizvodnje, koje zajedničkim nastojanjima nastoje u međunarodnoj podjeli rada izboriti za sebe povoljniji položaj.

Dosadašnja dvadesetogodišnja aktivnost Organizacije zemalja izvoznica nafte može se u osnovi podijeliti u dvije faze. Prva je faza vezana uz grčevita nastojanja da se slomi dominacija međunarodnih naftnih kompanija i njihova kartela te izbori status nacionalne suverenosti nad vlastitim prirodnim bogatstvom. Nasuprot tome, druga faza odnosi se na vrijeme kad je takav status izboren i u kojem zemlje proizvođači nafte sve više postaju nezaobilazan subjekt međunarodnih ekonomskih odnosa.

a. Etapa borbe za nacionalnu suverenost nad vlastitim prirodnim bogatstvom

Sve donedavno povijest nafte je na neki način povijest međunarodnih naftnih kompanija koje su, kao ni na jednom području ekonomskog života, u svijetu bile apsolutni gospodari.² Posebno to vrijedi za tridesetogodišnju

2

Korisnost nafte ljudima je poznata od davnine. Poznavali su je Babilonci, Grci i američki starosjedioci. U 18. stoljeću Francuzi su naftom podmazivali kotače, a sredinom 19. stoljeća u Bukureštu je iskorištena za osvjetljavanje ulica. U prošlom stoljeću korisna svojstva nafte nisu bila sporna, ali nitko naftu nije mogao dobiti u dovoljnim količinama, koje bi opravdale njenu komercijalnu upotrebu. Naime, sve do prve bušotine nafta se skupljala u jarcima tamo gdje je prirodno izbijala iz zemlje, ili je grabljena s površine vode gdje je bila pomiješana s vodom. Problem je praktično bio nerješiv sve do 1859. kada su u Sjedinjenim Državama, Kanadi i Njemačkoj gotovo istovremeno započela bušenja, na način kako su se kopali bunari.

U različitim nastojanjima pažnju zaslužuje Edwin Drake, koji je, uz Titusvillu u Pensilvaniji, 1859. godine otkrio prvi veći izvor u svijetu. Svojim bušačim tornjem (zvanim »Drajkov kapric«) na dubini 22,5 metra naletio je na naftu, koja se inercijom izlila na površinu u iskoristivim dnevnim količinama od 30 barela. Trgovci kerozina (koji se dotad dobivao od ugljena i iskorištavao se za rasvjetu) odmah su

ponudili otkup cijele količine po 20 dolara za barel. Tako je prvi izvor svojim vlasnicima donosio dnevno 600 dolara dohotka. Drake, naravno, nije bio sam. On je, zapravo, bio ortak mladoga njujorškog pravnika Georga Bissela, koji se zainteresirao za naftu u vrijeme posjeta Sveučilištu u Dortmundu 1854, gdje su mu profesori pokazali probe sa sirovom naftom i saopćili da se, po odgovarajućem postupku, od nafte može dobiti znatno jače svjetlo od onoga koje se postiže kerozinom dobivenim od ugljena. Kasnija, također pozitivna, mišljenja profesora Yale-University navela su tog poduzetnika da osnuje kompaniju za kupnju farme flizu Titusvillu, gdje su bila pozitivna prethodna ispitivanja, koja je Drake svojim kasnijim nalazom u cijelosti potvrdio.

Onog trenutka kad se nafta pokazala kao unosan posao u igru oko nje uključio se krupan kapital, pa je vrijeme slučajnih pronalazača ubrzano prolazilo, i na scenu su stupile prve naftne kompanije. Iscrpan prikaz nastanka i razvoja naftnih kompanija pružaju Ch. Tugendhat — A. Hamilton u knjizi *Oil the biggest business*, London, 1975.

dominaciju Međunarodnoga naftnog kartela, koji je još 1970. godine držao pod kontrolom 70 posto naftnih izvora, 65 posto eksploatacije i više od 50 posto prerade nafte u kapitalističkom svijetu.³

Međunarodni naftni kartel osnovalo je 1938. godine sedam tada najvećih međunarodnih naftnih kompanija, pet američkih (Exxon, Texaco, Standard Oil of California, Mobil Oil i Gulf Oil), jedna engleska (British Petroleum) i jedna nizozemsko-engleska, s udjelom američkog i francuskog kapitala (Royal Dutch Shell). Sve su to kompanije goleme ekonomske snage, pa su i danas među prvih deset najvećih korporacija u svijetu, o čemu govori podatak da su, na primjer, 1976. godine obavile poslova u vrijednosti gotovo 200 milijardi dolara.⁴

Snaga međunarodnih naftnih korporacija na području naftne privrede ležala je prije svega u koncesijama, koje su najvećim dijelom izborne u situaciji kad većina zemalja proizvođača nije raspolagala ni s dovoljno kapitala, ni znanja za eksploataciju nafte, odnosno kad je dio njih bio u prilikama stvarne političke nesamostalnosti i drugim različitim oblicima ovisnosti prema razvijenom kapitalističkom svijetu. Stoga proboj okruženja koje je uspostavio Međunarodni naftni kartel i druge međunarodne naftne kompanije nije bio nimalo lagan, i zahtijevao je zajedničku aktivnost, jer se pojedinačnim naporima teško mogao očekivati uspjeh.

Prve praktične napore u tom pravcu poduzimala je Venezuela, koja je još 1949. godine pokrenula inicijativu za okupljanje zemalja proizvođača nafte i uspostavljanje zajedničke politike prema međunarodnim naftnim kompanijama. Međutim, njena inicijativa nije urodila plodom jer zbog znatne političke ovisnosti veći broj zemalja proizvođača za aktivnost Venezuele nije pokazivao većeg interesa. Na takvo ponašanje zemalja proizvođača očito su utjecale opće međunarodne okolnosti koje objektivno nisu dopuštale mogućnost aktivnijeg suprotstavljanja međunarodnim naftnim kompanijama.⁵

Ono što nije uspjelo odmah u godinama nakon drugoga svjetskog rata zbililo se nešto kasnije, ali u bitno izmijenjenim političkim prilikama u svijetu. Naime, izrastanjem socijalizma kao svjetskog procesa i, napose, pojava i razvoj pokreta nesvrstavanja bitno su pridonijeli raspadu kolonijalizma i snažnoj afirmaciji mnogih zemalja u svijetu. U nastalim političkim odnosima otvoren je bio prostor za koordinaciju napora radi obuzdavanja

3

Usporedi: R. Andreasjan — A. Kazjukov, *OPEK v mire nefti*, Moskva, 1978, str. 9.

4

Do pojave Međunarodnoga naftnog kartela između naftnih kompanija vladala je velika konkurencija, koja je izazivala stalna kolebanja cijena, sa svim posljedicama što proistječu iz toga. Upravo je zbog takve nepoštedne konkurencije sazrela misao o potrebi smirivanja međusobnih odnosa i usuglašenog nastupanja na tržištu. To je učinjeno osnivanjem Međunarodnoga naft-

nog kartela — 17. rujna 1928. godine, pod nazivom »Udruženje«. Osnovale su ga tri tada najjače naftne kompanije, kojima su se kasnije pridružile i druge. Formalni sporazum od sedam točaka potpisan je u Škotskoj.

5

Odmah nakon drugoga svjetskog rata jedna delegacija Venezuele obišla je sve zemlje glavne proizvođače nafte i pokušala ih navesti na uspostavljanje zajedničke »naftne politike«.

neodmjerenog djelovanja međunarodnih naftnih kompanija, i bilo je samo pitanje vremena kada će im zemlje proizvođači početi pružati organiziraniji otpor.

Može se reći da je izravan povod i na neki način izazov za ujedinjavanje zemalja proizvođača nafte bila politika sistematskog snižavanja cijena nafte na svjetskom tržištu, koju je Međunarodni naftni kartel u desetljećima nakon drugoga svjetskog rata organizirano provodio. Vodeći politiku veće ponude od međunarodne potražnje za naftom, naftne korporacije, i u tom kontekstu prije svega članice Međunarodnoga naftnog kartela, svjesno su snižavale cijenu sirove nafte na svjetskom tržištu, pa su time grubo kršile odredbe koncesionih ugovora i direktno nanosile štetu zemljama proizvođačima.⁶

Kako su tada te zemlje većinom bile siromašne, gubitak dohotka bitno se odražavao na njihovu ekonomiju i zadovoljavanje drugih društvenih potreba. Osim toga, za mnoge od tih zemalja nafta je bila jedino bogatstvo kojim su raspolagale, pa je logično što se takvoj imperijalističkoj politici naftnih korporacija i kapitalističkim državama morao pružiti otpor. Šezdesete godine upravo su karakteristične po nastojanju zemalja proizvođača da izbore punu suverenost nad svojim prirodnim bogatstvima.

Organizirani otpor koji su zemlje proizvođači tada počele pružati išao je u dva smjera. Na jednoj strani, bila su to nastojanja da se osnuje posebna organizacija zemalja proizvođača nafte, a na drugoj strani bitka se vodila zbog revizije koncesionih ugovora i, u krajnjoj liniji, nacionalizacije stranih kompanija. Koliko god je prvi proces bio sinhroniziran, drugi proces imao je različite pristupe, i s tim u vezi različita rješenja.

Bagdadska konferencija, na kojoj je osnovana posebna organizacija zemalja izvoznica nafte — OPEC, okupila je relativno malo sudionika, ali to nije mogao biti razlog zaključku o njenom malom značenju i domašaju. Sada sa sigurnošću možemo zaključiti da je osnivanjem Organizacije zemalja izvoznica nafte okrenuta nova stranica u odnosima između zemalja proizvođača nafte i međunarodnih naftnih monopola, odnosno matičnih kapitalističkih zemalja, a slobodno se može reći i u odnosima na području svjetske ekonomije.

U pitanju revizije koncesionih ugovora i nacionalizacije vlasništva stranih naftnih kompanija zemlje proizvođači imale su različite pristupe. Zajedničko je bilo nastojanje da se postojeće stanje promijeni, ali način promjene bio je izrazito heterogen i u ovisnosti o vladajućim unutrašnjim političkim sistemima, ekonomsko-političkim namjerama i uspostavljenim političkim vezama s razvijenim kapitalističkim državama. Pristup koncesionim ugovorima i nacionalizaciji vlasništva stranih naftnih kompanija u biti je bio troslojan, s nizom modaliteta i međusobnom isprepletenošću.

6

Smatra se da je samo Venezuela takvim postupkom imala čist gubitak od 140 milijuna dolara, pa nije čudno što je posljedica akcija kartela veliko nezadovoljstvo zemalja proizvođača, koje je posebno došlo do izražaja na I arapskom naftnom kon-

gresu, na kojem je zaključeno da nikakva izmjena struktura cijena ili cijena nafte nije dopuštena bez prethodne konzultacije s vladama zemalja proizvođača. Usporedi: Andreasjan-Kazjukov, *OPEK v mire nefti*, Moskva, 1978, str. 14.

S jedne strane, radilo se o potpunoj nacionalizaciji, kojoj su najprije pribjegle zemlje na periferiji svjetske naftne proizvodnje, za koje međunarodne naftne korporacije nisu imale izražen interes. Iako su tome kasnije pribjegle i neke zemlje proizvođači s takozvanog vrha svjetske proizvodnje, ipak nacionalizacija naftne industrije u Boliviji, Argentini, Meksiku i nekim drugim državama nije izazvala takve probleme kakvi su se javljali na području sjeverne Afrike, Srednjeg i Bliskog istoka. S druge strane, proces nacionalizacije naftne industrije imao je i dimenziju ograničavanja i revizije koncesionih ugovora, dakle onih aspekata odnosa kroz koje su međunarodne naftne kompanije grubo eksploatirale prirodna bogatstva zemalja proizvođača. I, na kraju, mnoge države proizvođači nafte pribjegle su osnivanju vlastitih nacionalnih kompanija i njima je prepuštena cjelovita eksploatacija novih izvorišta izvan koncesionih ugovora, nova istraživanja i eksploatacija.

Prve korake radi nacionalizacije kako naftnih izvora, tako i kapaciteta za preradu, odnosno distribuciju, učinio je Iran, koji je još 1951. godine osnovao nacionalnu naftnu kompaniju (National Iranian Oil), iako je u tom smislu najbrže uspjehe postigao Irak. Primjer Irana slijedile su druge države, koje su od 1957. do 1972. godine osnovale slične kompanije.

Osnivanjem nacionalnih kompanija nisu, naravno, bili riješeni svi problemi vezani uz nacionalizaciju, već je to bio uvod u dugotrajna nastojanja da se nafta stavi pod nacionalni suverenitet. Iran je to uspio učiniti 1973. godine, kada mu je na osnovi sporazuma s Međunarodnim naftnim konzorcijem (koji je od 1954. godine eksploatirao iransku naftu) »prepuštena« puna kontrola naftnih polja, kapaciteta za preradu i transport nafte. Dan kad je nacionalizirana naftna industrija službeno se slavi kao nacionalni praznik (Dan nafte — 21. III).

Borba Iraka za postizanje punog nacionalnog suvereniteta nad vlastitim prirodnim bogatstvom pokrenuta je 1961. godine, a dovršena je 1972. godine. Godinu dana kasnije, sporazumom bivših akcionara Iračke petrolejske kompanije s vladom Iraka, državi je prepuštena sva imovina njene filijale Mosul Petroleum Co, i do 1975. godine djelovala je samo jedna strana kompanija u eksploataciji iračke nafte — Basra Petroleum Co. Međutim, te godine i ona je nacionalizirana, kao odgovor na američku i nizozemsku podršku izraelskoj agresiji na arapska područja.

Nacionalizaciju naftne industrije provela je također Libija. Procese postepenog sužavanja djelovanja međunarodnih naftnih kompanija na svojem području započela je 1971. godine, i oni su dovršeni 1974. godine, kad je država pod svoju kontrolu stavila cjelokupnu proizvodnju.

Nasuprot tim i drugim državama koje su pribjegle cjelovitoj nacionalizaciji naftne industrije stajale su one države koje su prišle sužavanju koncesionih prava međunarodnih naftnih kompanija i uvlačenju kapitala domaćeg porijekla u kapital kompanija radi postizanja kontrolnog paketa dionica. Interesantno je spomenuti da je u tom pravcu pledirala i odluka OPEC-a iz 1968. godine i da su za taj koncept posebnu zainteresiranost pokazali Saudijska Arabija, Abu Dhabi, Katar i Kuvajt.

Spomenuti proces nacionalizacije praktično je, dakle, išao mimo dogovora u sklopu OPEC-a. Naponi koji su u tom smislu uloženi u sklopu Organizacije nisu dali konkretnog rezultata, pa je to razlog što je određen broj njenih članova pribjegao vlastitoj politici prema međunarodnim naftnim kompanijama.

Saudijska Arabija, Abu Dhabi, Katar i Kuvajt opredijelili su se za postepene procese uvlačenja domaćeg kapitala u kapital međunarodnih naftnih kompanija koje su eksploatirale naftu na njihovim područjima, i to tako da se do 1973. godine poveća na 25 posto, te da svake godine raste za 5 posto, što znači da bi 1982. godine bio postignut iznos od 51 posto.

Na osnovi takve polazne pozicije izvršena je revizija koncesionih ugovora sa stranim kompanijama. Rok trajanja tih ugovora za Saudijsku Arabiju bio je do 1999. godine, za Abu Dhabi do 2014. godine, za Katar do 2027, a za Kuvajt do 2026. godine.

Novi koncesioni ugovori s međunarodnim naftnim kompanijama izazvali su velike proteste stanovništva tih zemalja, posebno Kuvajta, što je spriječilo njihovu ratifikaciju (1972. godine). Novim sporazumom iz 1974. godine Kuvajt je postigao da do 1979. godine domaći kapital u kapitalu stranih kompanija bude u visini 60 posto. Kuvajtski »uspjeh« bio je primjer i drugim zemljama Perzijskog zaljeva da novim pregovorima postignu isti odnos.

Na tome se, naravno, nije stalo. Proces je išao dalje, pa su pojedine države u pregovorima s međunarodnim naftnim kompanijama postepeno dolazile do pune kontrole nad proizvodnjom i preradom nafte na svom području. Tako je direktnim pregovorima između vlade Kuvajta i British Petroleum-a i preostalih 40 posto prešlo u vlasništvo nacionalne kompanije Kuwait Oil (osnovane još 1934. godine).

S druge strane, države koje su provele punu nacionalizaciju, kao na primjer Libija i Alžir, posebnim ugovorom prepustile su nekim stranim kompanijama eksploataciju određenih naftnih polja, dakako uz odgovarajuću naknadu i pravo pune nacionalne kontrole.

Za kraj sedamdesetih godina može se reći da je vrijeme u kojem su zemlje proizvođači nafte uspjele postići puni nacionalni suverenitet nad svojim prirodnim bogatstvom i ostvariti konačnu pobjedu u dugotrajnoj borbi s međunarodnim naftnim kompanijama. U tome su im, svakako, pripomogle promijenjene političke prilike u svijetu, a mislimo da ne griješimo ako kažemo i pokret nesvrstavanja, pod čijim je pritiskom uspjelo izboriti tako krupne dokumente međunarodnog komuniciranja kao što je Deklaracija o novom međunarodnom ekonomskom poretku, Program akcije te Povelja o ekonomskim pravima i dužnostima država.

b. Sistemi cijena nafte na svjetskom tržištu

Za razliku od procesa vezanih uz pitanja nacionalizacije naftne privrede na svojim područjima, zemlje proizvođači u sklopu Organizacije mnogo veće uspjehe postizale su u pitanjima cijena po kojima se nafta prodavala na svjetskom tržištu.

I ovdje treba razlikovati dva različita razdoblja. Prvo je razdoblje vezano uz vrijeme apsolutne dominacije Međunarodnoga naftnog kartela, čija je politika bila presudna za određivanje cijena nafte na svjetskom tržištu. Drugo razdoblje odnosi se na djelatnost OPEC-a i politiku cijena koju provodi ta organizacija.

Djelatnost Međunarodnoga naftnog kartela u pitanjima cijena nafte na svjetskom tržištu imala je dvije temeljne funkcije. Na jednoj strani, radilo se o tome da je osigurala relativno jeftin izvor energije za kapitalističku privredu, a s druge strane odgovarajući profit naftnim kompanijama.

Te su se funkcije ostvarivale putem odgovarajućeg mehanizma svjetske cijene. Na djelu su bila dva mehanizma. Prvi je bio mehanizam »Meksičkog zaljeva« (Golf sistem), a drugi mehanizam »Perzijskog zaljeva«. Mehanizam »Meksičkog zaljeva« bio je na snazi do drugoga svjetskog rata i nekoliko godina nakon rata, a naslijedio ga je mehanizam »Perzijskog zaljeva«. To su takozvani sistemi osnovnih punktova.

U mehanizmu »Meksičkog zaljeva« svjetska cijena sirove nafte i naftnih derivata ravnala se prema cijenama tih sirovina formiranim u Sjedinjenim Državama. Tako formiranim cijenama dodavani su troškovi prijevoza i osiguranja. Te su cijene, naravno, bile znatno više od cijena eksploatacije u drugim područjima svijeta (posebno u odnosu na zemlje Perzijskog zaljeva), pa su se putem dispariteta cijena i monopola koji su imale u eksploataciji, u blagajne međunarodnih naftnih kompanija, posebno članica Međunarodnoga naftnog kartela, slijevali golemi profiti.

U situaciji kad su Sjedinjene Države od izvoznika postale uvoznik nafte, dakle kad svoje potrebe više nisu mogle zadovoljavati vlastitom proizvodnjom, počeo se pomicati osnovni punkt i cijene su prebačene na sistem »Perzijskog zaljeva«. Osnova je tog sistema u biti ova: prvo, opće snižavanje cijena nafte na svjetskom tržištu; drugo, uvođenje principa ravnomjernije raspodjele profita; treće, opterećivanje i tih cijena troškovima prijevoza i osiguranja. Sistem »Perzijskog zaljeva« temeljen je na takozvanim pravednim cijenama, koje su bile ugrađene u koncesione ugovore i služile su kao instrument utvrđivanja i plaćanja naknade državama na čijem se području vršila eksploatacija nafte. U praktičnom provođenju to je značilo da snižavanje cijena sirove nafte nije išlo na štetu naftnih kompanija, već zemalja proizvođača.⁷

⁷ Detaljnije o mehanizmu »Meksičkog zaljeva« i »Perzijskog zaljeva« vidli: Andre-asjan-Kazjukov, op. cit, str. 96. i dalje.

Uhodani mehanizam poremećen je 1957. godine kad je, pod djelovanjem nezavisnih naftnih kompanija i privođenja eksploataciji novih nalazišta, došlo do prezasićenosti svjetskog tržišta ponudom nafte. Na takvu prezasićenost nadovezala se aktivnost američke vlade, koja je najprije u obliku preporuke, a kasnije i zakonskom zabranom uvoza nastalu konkurentsku borbu dovela do kulminacije. Cijena nafte na svjetskom tržištu rapidno se počela smanjivati.

Taj razlog, u nizu drugih razloga, ubrzao je stvaranje Organizacije zemalja izvoznica nafte, koja je sebi odmah stavila u zadatak da zaustavi takvo kretanje i dovede cijenu sirove nafte na svjetskom tržištu na prijašnju razinu. U tom smislu pledira prva rezolucija Organizacije zemalja proizvođača s konstituirajućeg zasjedanja.

Početkom sedamdesetih godina konjunktura na tržištu nafte bitno se promijenila. Monopol međunarodnih naftnih kompanija na mnogim je područjima nagrizen, a Organizacija zemalja izvoznica nafte postala je nezaobilazan subjekt međunarodnih odnosa u tim pitanjima. Sinhroniziranom politikom, prije svega na području eksploatacije, izravnavao se disparitet ponude i potražnje, na koji nije mogla utjecati ni povećana američka proizvodnja, pa su u takvim uvjetima neke zemlje proizvođači postavile zahtjev naftnim kompanijama za povećanim udjelom u podjeli profita, i to u obliku poreza na dobit i različitih drugih taksa.

Takvu je aktivnost prva pokrenula Libija, koja je u pregovorima s nezavisnom kompanijom Occidental Petroleum probila brešu i otvorila nov put u odnosima, koji su morale slijediti i druge kompanije. Tako je praktično izazvan porast cijena libijske nafte, koji je, uz istovremeno ograničavanje eksploatacije, izravno utjecao i na porast cijena nafte iz Perzijskog zaljeva.

Novu situaciju, koja je nastala probojem Libije, druge zemlje članice nastojale su iskoristiti. Krajem 1970. godine, a u skladu sa zaključcima na konferenciji OPEC-a u Caracasu, osnovana je komisija za pregovore sa 22 najveće svjetske naftne kompanije (u koju su ušli predstavnici šest zemalja Perzijskog zaljeva) o izmijenjenim uvjetima eksploatacije i prodaje nafte na svjetskom tržištu. Komisija je pripremila platformu za pregovore s ovim sadržajem: prvo, cijene nafte na svjetskom tržištu potrebno je povećati; drugo, zemlje proizvođači povećat će poreze na profit naftnih kompanija iz eksploatacije do 55 posto; treće, postavljen je zahtjev da se uklone razlike između takozvane orijentacione cijene sirove nafte i najvećih cijena ostvarenih na svjetskom tržištu, uzimajući pri tome kvalitetu nafte i geografski položaj; i četvrto, zatražena je izmjena, od 1. siječnja 1971. godine, svih prije odobrenih popusta monopolima od takozvanih orijentacionih cijena.

Postavljeni zahtjevi izazvali su velik otpor međunarodnih naftnih kompanija, pa je pregovaračka konferencija, koja je započela 12. siječnja 1971. godine u Teheranu, drugog dana prekinuta. Među kapitalističkim zemljama nastala je prava uzbuna, i novonastalom situacijom nisu se bavile samo naftne kompanije, već i vlade svih razvijenih država kapitalističkog svijeta, uključujući i njihove organizacije, kao na primjer Organizaciju za evropsku ekonomsku suradnju i razvoj.

Pregovori su nastavljani 21. siječnja, ali opet bez uspjeha. U međuvremenu (3. i 4. veljače) održana je XXII konferencija OPEC-a koja je u cijelosti podržala stajališta Komisije za pregovore i međunarodnim naftnim kompanijama dala krajnji rok do 15. veljače za nastavak pregovora. Jedinствен blok koji su zemlje proizvođači suprotstavile međunarodnim naftnim kompanijama morao je dovesti do pozitivnog rezultata. Međunarodne naftne kompanije pristale su na izmijenjene uvjete i zaključile su poseban sporazum sa zemljama Perzijskog zaljeva, takozvani Teheranski sporazum (14. veljače iste godine). S Libijom je sklopljen takozvani Tripolijski sporazum, kojem su se priključili Alžir i Nigerija, dva mjeseca kasnije (2. travnja 1971, s retroaktivnim važenjem od 30. ožujka 1971.). Budući da je Venezuela još u prosincu 1970. godine povisila udio države u profitu kompanija na 60 posto i zadržala pravo da bez suglasnosti međunarodnih naftnih kompanija određuje cijene svoje nafte, to znači da je Teheranskim i Tripolijskim sporazumom reguliran odnos svih zemalja članica OPEC-a s međunarodnim naftnim kompanijama.

Struktura formiranja cijene sirove nafte u oba sporazuma utvrđuje se na istom principu i među njima je malena razlika. Naime, za razliku od Teheranskog sporazuma, Tripolijski sporazum sadrži još i odgovarajuće premije za visoku kvalitetu, pogodan geografski položaj i (u odnosu na Teheranski) povećanu tarifu za prijevoz.

Praktično to znači da Tripolijski sporazum ima ovu strukturu: orijentaciona cijena do sklapanja toga novog sporazuma 2,550 dolara za barel; povećanje po sporazumu 0,350 dolara; »premija« za kvalitetu 0,100 dolara; »premija« za geografski položaj 0,070 dolara; kompenzacija za inflaciju i drugi sporedni dodaci 0,100 dolara.

Zbrajanjem tih iznosa utvrđena je nova orijentaciona cijena od 3,197 dolara za barel. Na tu cijenu dodan je još takozvani iznos sueskog dodatka od 0,120 dolara i vremenska premija za vozarinu 0,130 dolara, pa je napokon utvrđena orijentaciona cijena bila 3,447 dolara za barel.⁸

Ovdje nisu uzeti u obzir iznosi takozvanog »royalty« koji se, prema zaključku OPEC-a, počeo izdvajati u samostalni oblik plaćanja. Ta naknada vlasniku zemljišta — državi, za iskorištavanje naftnih nalazišta, kao samostalni oblik plaćanja prvi put je primijenjena u odnosima između Alžira i francuskih naftnih kompanija, a potom odmah i u odnosima Nigerije sa Shellom. Štoviše, bila je fiksirana u visini 12 posto za nalazišta na kopnu i u visini 10 posto za nalazišta u moru.

8

Tekst Teheranskog sporazuma, odnosno Tripolijskog sporazuma vidi u: *Petroleum Facts and Figures*, 22. II 1971, odnosno u *Petroleum Intelligence Weekly*, 12. IV 1971.

c. Kriza međunarodnog sistema plaćanja i njen odraz na cijenu nafte

Devalvacija dolara i raspad Bretton-Woodskog sistema međunarodnih plaćanja i valutnih pariteta u svijetu 1971. godine nisu mogli ostati bez posljedica na aktivnost OPEC-a i cijenu nafte na svjetskom tržištu.

Ispravno ocjenjujući da je devalvacija dolara, među ostalim, djelomično usmjerena i na obezvređivanje dotad postignutih finansijskih uspjeha u odnosima između zemalja izvoznica i međunarodnih naftnih kompanija, te organizacije na devalvaciju reagirale su povećanjem cijena. Sporazumom iz Geneve od 20. siječnja 1972. cijene su povećane za 8,49 posto. Osim toga, prihvaćen je zaključak o kvartalnim promjenama, koje će ovisiti o promjenama tečajeva glavnih svjetskih valuta prema dolaru.

Druga devalvacija dolara, dvije godine kasnije (13. veljače 1973), izazvala je nov porast cijene nafte i promjenu politike OPEC-a u tom pogledu. Naime, nakon prve devalvacije utvrđeno je da će se cijene mijenjati kvartalno, kako je već istaknuto, na osnovi srednjearitmetičkog pomicanja osnovnog valutnog indeksa. Novom odlukom (drugi sporazum iz Geneve) otvorena je mogućnost mjesečnog pomicanja cijena nafte na svjetskom tržištu ako se »valutni indeks« (izračunat na osnovi promjena tečajeva 11 najjačih svjetskih valuta) bude pomicao više od 1 posto. Osim toga, drugim genevskim sporazumom (1. lipnja 1973) utvrđeno je također da će se cijene nafte kontinuirano povećavati u odgovarajućem postotku za barel.

Devalvacija dolara, porast cijena osnovnog izvora energije i drugi problemi na području svjetske ekonomije izazvali su goleme poremećaje u međunarodnim ekonomskim odnosima. S pravom se, stoga, ističe da je to vrijeme (posebno 1973. i 1974. godina) ekonomske krize kapitalističkog svijeta.

Sa stajališta naše teme, to je istovremeno vrijeme u kojem su zemlje proizvođači nafte najzad slomile moć međunarodnih naftnih monopola i preuzele punu kontrolu nad eksploatacijom vlastitog prirodnog bogatstva.

U vremenu kad se kapitalistički svijet našao u golemim privrednim teškoćama pripremala se nova runda pregovora između zemalja izvoznica nafte i međunarodnih naftnih kompanija. Međutim, dok su trajale pripreme za tu pregovaračku konferenciju, šest zemalja Perzijskog zaljeva (sastanak u Beču 8. listopada 1973) jednostrano je donijelo odluku o promjeni orijentacionih cijena nafte za više od 70 posto, te su utvrdile da će se orijentaciona cijena ubuduće ravnati prema tržišnoj cijeni, s mogućnošću njenih mjesečnih promjena.

Na takav radikalni stav zemalja proizvođača nafte tog područja dobrim je dijelom utjecala bliskoistočna kriza izazvana agresijom Izraela na arapska područja. Uz tu mjeru, tada se pribjegli i smanjivanju isporuka, što je, naravno, izazvalo svjetsku potražnju i time izravno utjecalo na daljnje povećavanje cijena sirove nafte.

Novo povećanje, 1. siječnja 1974. godine, karakteristično je po tome što je donekle napušten sistem izračunavanja cijena na osnovi Teheranskog i

Tripolijskog sporazuma. U obračun je uvedena takozvana čista cijena, koja je u osnovi bila oslobođena davanja koje naftni monopoli čine zemljama proizvođačima na osnovi koncesionih ugovora. Novim načinom izračunavanja povećane su cijene nafte za 128 posto u odnosu prema prethodnom razdoblju, tako da je sada nafta iz Saudijske Arabije stajala 11,651 dolar za barel, a iz Abu Dhabija i Katara prelazila je 12 dolara po barelu.

Izborena kontrola nad cijenama pojednostavila je sistem izračunavanja cijena i otvorila mogućnost napuštanja sistema »royalty« i poreza iz dohotka te provođenja politike ujednačavanja cijena različitih proizvođača prema različitim kupcima. Također je ukinut preferencijalni sistem prodavanja nafte međunarodnom naftnom kartelu. Međutim, ostvarenom kontrolom nad cijenama zemlje proizvođači nisu riješile sve probleme vezane uz eksploataciju i distribuciju nafte. Upravo zbog toga što su ostale još mnoge otvorene mogućnosti manipuliranja, nastala je svojevrsna utakmica između zemalja proizvođača i razvijenih kapitalističkih zemalja, čije su posljedice najjače počele osjećati upravo najmanje razvijene zemlje. Ta se utakmica intenzivno ispoljavala u relacijama cijena nafte i inflacije. Porast cijena nafte praćen je sistematskim obezvređivanjem glavnih valuta kapitalističkog svijeta, odnosno, obrnuto, inflacija je pratila porast cijena. Posebno to vrijedi za kolebanje dolara, jer je dolar praktično bio osnovna novčana jedinica u međunarodnim transakcijama s naftom. Zbog sistematske devalvacije i neadekvatnog valutnog tečaja dolara, opasno je ugrožavana izborena pozicija zemalja proizvođača, pa je to razlog što su se u obračun uvlačile i druge svjetske valute i što se počelo razmišljati, u sklopu OPEC-a, o mogućnostima primjene »specijalnih prava vučenja«, i indeksacije cijena nafte, kojoj bi u osnovici bio indeks rasta cijena industrijskih proizvoda i proizvodnih oruđa što ih uvoze zemlje proizvođači nafte. Primjera radi, spomenimo da su u toku 1975. uvozne robe zemalja OPEC-a poskupjele između 35 i 40 posto.

Pod djelovanjem inflacijskih kretanja u svijetu slijedila su daljnja povećanja cijena nafte i zaoštavanje odnosa između kapitalističkih zemalja i zemalja članica OPEC-a. U tako zaoštrenim odnosima održana je konferencija OPEC-a u Kataru 1976. godine. Na toj konferenciji uočena su značajna razmimoilaženja među članicama. Naime, dok su druge članice iskazale namjeru da povećaju cijenu nafte u 1977. godini za više od 15 posto, Saudijska Arabija se tome protivila. Zbog takva stava Saudijske Arabije i njene namjere da dodatnom proizvodnjom zaustavi daljnji porast cijena, relativno usaglašen sistem određivanja cijena koji je postojao u sklopu OPEC-a praktično je napušten i u praksi se počeo primjenjivati dvojni sistem cijena.

O nesuglasicama s tim u vezi raspravljalo se na konferenciji OPEC-a u Stockholmu sredinom 1977. godine, kad je zaključeno da je potrebno ponovo uspostaviti jedinstvo, pa je u namjeri da se uspostavi to jedinstvo Saudijska Arabija povećala cijenu svoje nafte za 5 posto, a druge članice su se tog momenta uzdržale od daljnjeg povećanja.

Relativna stabilnost cijena nafte zadržana je u 1978. godini, ali nije bila dugog vijeka. Ni zamišljeno novo jedinstvo nije uspostavljeno, pa je i u iduće dvije godine svaka zemlja samostalno određivala cijenu svoje nafte,

s tim što je Saudijska Arabija, kao najznačajniji proizvođač, cijenu svoje nafte dizala najsporije. U toku 1979. i 1980. godine ponovno je poskupjela nafta, tako da je prosječna cijena početkom 1980. već premašivala 30 dolara po barelu.

U odnosu prema 1970. godini, rast cijena nafte po barelu kretao se ovako: 1971. godine 2,21 dolara, 1972. godine 2,48 dolara, 1973. godine 3,30 dolara, 1974. godine 11,58 dolara, 1975. godine 10,32 dolara, a 1976. godine 11,51 dolar. U 1979. godini cijene su povećane više puta, a povećane su i tri puta ove godine. Tako je cijena sirove nafte zemalja članica OPEC-a u prosincu 1978. godine u prosjeku iznosila 14 dolara po barelu. U lipnju 1979. već se popela na 21,54 dolara, a u prosincu 1979. na 26,57 dolara. U siječnju 1980. dosegla je 29,36 dolara, a u veljači 30,29 dolara. Na ministarskom sastanku OPEC-a u lipnju ove godine (u Alžiru) zaključeno je da se izvrši daljnja korekcija, tako da minimalna cijena bude 32 dolara po barelu, s mogućnošću da cijena najkvalitetnije nafte poraste za još pet dolara po barelu. Osim toga, zaključeno je da se smanji proizvodnja s današnjih 29 milijuna barela dnevno na 27 milijuna.⁹

d. Mehanizam funkcioniranja i organizacijska struktura OPEC-a

Organizacija zemalja izvoznica nafte kao međudržavna organizacija osnovana je s točno određenim ciljem — da eliminiira prevlast međunarodnih naftnih kompanija na svjetskom tržištu nafte i osigura nacionalni suverenitet nad vlastitim prirodnim bogatstvom. U tom smislu u statutu se ističe da je zadaća OPEC-a »koordinacija i unifikacija naftne politike zemalja članica te razrada putova i metoda zaštite njihovih interesa, kako na individualnim, tako i na kolektivnim osnovama«¹⁰. Drugog cilja Organizacija dosad nije imala. U posljednje vrijeme uočavaju se stanovite tendencije da se usmjeri i nekim drugim pitanjima.¹¹

9

Rekonstrukcija zbivanja izvršena je prema dnevnom tisku.

10

The Statute of the Organisation of the Petroleum Exporting Countries (OPEC), Wien, 1968 — uvodne odredbe. Taj je stav ušao u statut kao zaključak osnivačke konferencije OPEC-a, koji je agencija Reuter ovako prenijela: »Na sastanku je... također zaključeno da se osnuje Organizacija zemalja izvoznica nafte radi unifikacije naftne politike i zaštite njihovih individualnih i kolektivnih interesa«. Usporedi: *Economic Impact*, No 3, 1980, p. 13.

11

Od OPEC-a treba razlikovati OAPEC — Organizaciju arapskih zemalja izvoznica nafte, koja je osnovana znatno kasnije i nema takvo značenje kao što ga ima OPEC. Organizacija arapskih zemalja izvoznica nafte okuplja deset arapskih zemalja i na njeno osnivanje značajno su utjecali politički motivi, posebno oni iz područja sukoba Izraela s arapskim svijetom.

S obzirom na spomenuti cilj, struktura Organizacije dosta je jednostavna. Utvrđena je statutom koji je prihvaćen na drugoj konferenciji 1961. i koji se, osim u pitanjima primanja novih članova i ovlaštenja rukovodećih članova, do danas praktično nije mijenjao. Prema statutu, Konferencija je najviši organ i njen je zadatak da utvrđuje politiku Organizacije i mjera za provođenje prihvaćene politike. Konferencija također rješava pitanja primanja novih članova, donosi promjene statuta, bira generalnog sekretara, potvrđuje članove Izvršnog komiteta itd. Saziva se dva puta godišnje. Sve odluke donosi jednoglasno i svaka država ima jedan glas. Odluke se mogu donositi ako Konferenciji prisustvuje kvalificirana većina ukupnog broja članova (tri četvrtine). Odluke Konferencije postaju obavezne ako ih ratificiraju zemlje članice.

Izvršni komitet provodi odluke Konferencije, priprema preporuke i druge materijale za Konferenciju, sastavlja budžet Organizacije, utvrđuje sastav sekretarijata itd., a formira se na taj način da svaka država — članica daje jednog predstavnika, koje mora potvrditi konferencija. Izvršni komitet punopravno donosi odluke ako sjednici prisustvuju dvije trećine svih članova. Odluke se donose običnom većinom. Bira se na dvije godine, a mora se sastati najmanje dva puta godišnje. Predsjednik se bira po abecednom redu članova, na jednu godinu.

Sekretarijat obavlja poslove Organizacije, prikuplja informacije i analizira sve probleme vezane uz naftnu industriju, te obavlja sve druge administrativne poslove. Sjedište sekretarijata je u Beču (do 1965. sjedište je bilo u Genevi). Radom sekretarijata rukovodi generalni sekretar. Sekretarijat ima pet odjela: administrativni, ekonomski, pravni, informacijski i tehnički. Osim toga, mogu se osnivati i specijalizirani organi, kao što su Ekonomska komisija, Komitet za koordinaciju djelovanja nacionalnih naftnih kompanija, Stratejski komitet itd.¹²

Članica OPEC-a može postati svaka zemlja koja je velik izvoznik nafte i koja prihvaća ciljeve i obaveze Organizacije. Za primanje u punopravno članstvo traži se 75 posto glasova, među kojima moraju biti glasovi zemalja članica osnivača. Ako se ta kvota u glasanju ne postigne, zemlja koja se želi priključiti može biti prihvaćena kao pridruženi član. Pridruženi članovi nemaju prava sudjelovati u donošenju odluka, iako mogu ravnopravno sudjelovati u njihovu razmatranju.

OPEC se osigurala od pritiska koje na članicu ili cijelu Organizaciju mogu vršiti međunarodni naftni monopoli ili pojedine države izvan Organizacije. Naime, prema statutu, u takvim slučajevima druge se članice ne smiju koristiti prevlastima koje iz takva sukoba mogu proisteći, drugim riječima, ne smiju povećati izvoz ili cijenu nafte kako se ne bi mogla blokirati članica koja je napadnuta ili Organizacija u cjelini.

12

Stratejski komitet u posljednje vrijeme ima značajnu ulogu u okviru Organizacije. Na neki način, sve krupne odluke pripremaju se u njemu. Primjerice, njemu je povjerena priprema odluke o novoj jedinstve-

noj cijeni nafte na svjetskom tržištu i njeno iskazivanje kroz mehanizam SDR-a. Također, on je pripremio odluku o osnivanju banke OPEC-a za pomoć zemljama u razvoju.

U djelovanju OPEC-a značajan je stupanj usuglašenosti. To, međutim, ne znači da nema sukoba. Oni proistječu iz različitosti političkih sistema, stupnja ekonomske razvijenosti i razvojnih namjera pojedinih članica. U početku su vodeću ulogu u Organizaciji imali Iran i Venezuela, kasnije je tu ulogu htjela preuzeti Libija, a slične su namjere Saudijske Arabije i Ujedinjenih Arapskih Emirata. Unutrašnja raznoglasja utjecala su na to da Organizacija još nije precizno definirala svoje funkcije, pa je praktično njena aktivnost dosta jednostrana i vezana je, uglavnom, uz periodično usuglašavanje izvoznih cijena nafte.

Bilo je pokušaja da se Organizacija politizira, u smislu korištenja nafte kao faktora političkih odnosa za rješavanje pitanja odnosa Izraela i arapskih zemalja, odnosno u novije vrijeme Irana i Sjedinjenih Država. Međutim, takve inicijative svaki su put suzbijene, a u njihovu suzbijanju presudnu je ulogu imala Saudijska Arabija.¹³

S OPEC-om tijesno surađuje Organizacija arapskih zemalja izvoznica nafte — OAPEC. Ona obuhvaća deset arapskih zemalja i njene su članice: Alžir, Bahrein, Egipat, Irak, Katar, Kuvajt, Libija, Saudijska Arabija, Sirija i Ujedinjeni Arapski Emirati.

Organizacija arapskih zemalja izvoznica nafte osnovana je 1968. godine radi »očuvanja interesa svojih članova i određivanja putova i sredstava suradnje u oblasti nafte«. Njeni su organi: Savjet, Biro i Sekretarijat. Savjet utvrđuje opću politiku i djelatnost Organizacije. Sastaje se dva puta godišnje — na redovna zasjedanja, ali kad je potrebno, može se sazvati i na izvanredno zasjedanje. U Birou su predstavnici svih zemalja, i on se sastaje četiri puta godišnje. Biro usmjerava rad Organizacije, razmatra godišnji budžet i predlaže ga na usvajanje Savjetu, te prati odnose svojih članica sa stranim državama i međunarodnim naftnim kompanijama u svim pitanjima koja se tiču nafte. Sekretarijat rukovodi Organizacijom između zasjedanja Savjeta i Biroa te koordinira djelatnost stalnih odjela (administrativno-financijskog, tehničkog, pravnog, ekonomskog, odjela javnih radova i informacija).

e. Politika OPEC-a prema najmanje razvijenim zemljama

Stalni proces povećavanja cijena nafte, danas osnovnog izvora energije, za mnoge je zemlje problem koji vrlo teško rješavaju. Povećanjem cijena posebno su pogođene najmanje razvijene zemlje. Teškoće koje za njih nastaju iz tog procesa nisu u stanju same riješiti, pa je to razlog što im u tome nastoje pomoći mnoge međunarodne organizacije, posebno one

13

Noviji je pokušaj politizacije Organizacije na konferenciji u Caracasu (17. prosinca 1979) kad se predlagalo da se nafta upotrijebi kao sredstvo za distanciranje Za-

padne Evrope od Sjedinjenih Država u pitanjima njihova spora s Iranom. Takvim nastojanjima Irana oštro se suprotstavila S. Arabija i neke druge arapske države.

u sklopu Ujedinjenih naroda. Određenu pažnju tom problemu posvećuje i OPEC. Aktivnost OPEC-a u tom pogledu iskazuje se prije svega u pružanju odgovarajuće pomoći. Da bi olakšale podnošenje tereta zbog stalnog poskupljenja nafte, zemlje proizvođači nafte pružaju pomoć najmanje razvijenim zemljama na dva načina. Na jednoj strani, praksa je nekih zemalja članica OPEC-a da najmanje razvijenim zemljama isporučuju naftu za vlastite potrebe po cijenama koje su znatno niže od cijena na svjetskom tržištu. Na drugoj strani, radi ublažavanja tereta zbog stalnog povećavanja cijena, najmanje razvijenim zemljama daju se krediti po dosta povoljnim uvjetima. Za pružanje financijske pomoći služe mehanizmi Ujedinjenih naroda, kao i financijska sredstva iz vlastitih fondova.

Financijska pomoć koju zemlje OPEC-a daju zemljama u razvoju dosegla je visoku razinu i nesumnjivo je značajan element u razvoju zemalja u razvoju. Posebno je njeno značenje u tome što nije isključivo vezana za naftu, nego ima i druge dimenzije i odnosi se na ukupan ekonomski i društveni razvoj zemalja u razvoju.

Pomoć zemalja OPEC-a zemljama u razvoju

(u milijunima dolara)

	DIREKTNO		PREKO UN	
	obaveza	odobreni krediti	obaveza	doznačeno
1970.	422,2	452,1	283,2	43,6
1971.	636,7	634,8	345,8	117,0
1972.	580,5	834,5	251,6	304,5
1973.	2.806,6	1.482,6	451,0	303,3
1974.	14.918,9	7.017,2	7.580,2	3.668,3
1975.*	10.689,0	4.236,9	2.651,1	2.025,5

*

Odnosi se na prvih šest mjeseci.

Direktnu pomoć zemljama u razvoju zemlje članice OPEC-a pružaju preko posebno osnovanih fondova i specijaliziranih banaka, od kojih su najznačajniji: Kuvajtski fond za privredni razvoj arapskih zemalja, Fond Abu Dhabija za arapski ekonomski razvoj, Saudijski fond za razvoj, Irački fond za razvoj i Arapska banka za privredni razvoj zemalja Afrike.

Kuvajtski fond za privredni razvoj arapskih zemalja osnovan je 1961. godine, s početnim kapitalom od 172 milijuna dolara, a sada njegov kapital iznosi više od tri milijarde dolara. U početku je aktivnost fonda bila isključivo na području arapskih zemalja, ali od naftne krize (1973-1974) njegovo djelovanje prošireno je i na nearapske zemlje u razvoju.

Fond Abu Dhabija osnovan je 1971. godine, s početnim kapitalom od 126 milijuna dolara. Danas fond raspolaže s više od pola milijarde dolara. Iako osnovan zato da se kreditiraju arapske zemlje, od 1974. godine odobrava sredstva i nearapskim zemljama u razvoju za dvojak namjenu. S jedne strane, sredstvima fonda financira se privredni razvoj zemalja u

razvoju, a s druge strane, ona se upotrebljavaju i za pružanje tehničke pomoći.

Saudijski fond za razvoj osnovan je 1974. godine, s početnim kapitalom većim od dvije milijarde dolara, a cilj mu je bio financiranje projekata razvoja zemalja u razvoju. Projekti se financiraju u visini 50 posto ukupne vrijednosti, na području afričkih i azijskih zemalja u razvoju.

Irački fond za razvoj osnovan je 1974. godine, a Arapska banka za privredni razvoj zemalja Afrike 1973. godine. Kapital banke početkom ove godine narastao je do visine jedne milijarde dolara, i usmjeren je za odobravanje povoljnih kredita za privredni razvoj nearapskih zemalja Afrike.¹⁴

I nearapske zemlje proizvođači nafte dio svojih dohodaka od nafte usmjeravaju prema zemljama u razvoju u obliku neposredne pomoći ili vrlo povoljnih kreditnih aranžmana. Tako je Venezuela u sklopu Interameričke banke za razvoj 1975. godine formirala poseban fond (takozvani Venezuelski fond), s kreditnim potencijalom od pet stotina milijuna dolara (koja će se popuniti u razdoblje od deset godina) i čija su sredstva usmjerena prema financiranju najmanje razvijenih zemalja latinskoameričkog područja.¹⁵

U nizu različitih fondova posebno je značajno osnivanje, u sklopu OPEC-a, takozvanog fonda za pomoć trećem svijetu,¹⁶ čija je zadaća ne samo subvencioniranje kupovina nafte najmanje razvijenim zemljama svijeta nego i potpomaganje njihova ukupnog privrednog razvoja. Fond je osnovan 19. XI 1975. godine, kad je iskazana i potreba osnivanja posebne banke OPEC-a za pružanje pomoći zemljama u razvoju, i već iduće godine raspolažao je kreditnim potencijalom većim od milijarde dolara. Za razliku od fonda, banka OPEC-a do danas nije osnovana. Prijedlog za njeno osnivanje pripremljen je bio na sastanku Konferencije OPEC-a u Alžiru, u lipnju 1980, odnosno na Konferenciji u Beču, u rujnu iste godine, ali zbog određenih neusklađenosti u tom se pitanju Konferencija nije mogla izjasniti, pa je donošenje odluke o osnivanju odgođeno za jednu od idućih sjednica. Tako je Fond OPEC-a za međunarodni razvoj, kako se službeno zove, jedini formalni institut Organizacije za pružanje pomoći zemljama u razvoju, a raspolaže s više od četiri milijarde dolara.

Očito je, dakle, da u sklopu OPEC-a sazrijevaju uvjeti za uspostavljanje usuglašene politike prema zemljama u razvoju, i u tom sklopu najmanje razvijenim zemljama.

14

Detaljnije o fondovima arapskih zemalja proizvođača nafte vidi u: *Tržište-Novac-Kapital*, Institut za vanjsku trgovinu, Beograd, lipanj 1977, str. 42. i dalje. Također: M. Montazer-Zohour, *Petrole et développement au Moyen-Orient*, Notes et études documentaires, No 4481, 1978, p. 50. i dalje, odnosno C. Valle, *OPEC Aid and the Role of the OPEC Fund for International Development in the Energy Sector*, materijali Okruglog stola »Energija i ekonomski razvoj«, Zagreb, 20—22. listopada 1980. Arapsku banku za privredni razvoj zemalja Afrike osnovale su i druge zemlje arap-

skog svijeta koje nisu proizvođači nafte, ali najveće iznose u kreditni potencijal banke unijeli su Saudijska Arabija, Libija i Irak.

15

Za takozvani Venezuelski fond vidi detaljnije u: *Interamerican Development Bank*, Annual Report — 1974, Washington, 1975, p. 27.

16

Aktivnost fonda pretežno je usmjerena prema najmanje razvijenim zemljama i po-

f. Nove tendencije u kretanju cijene nafte i energetska politika razvijenih kapitalističkih država

Stalni rast cijena nafte ne samo što je izazvao pomutnju u redovima razvijenih zemalja kapitalističkog svijeta, mahom objedinjenih u Organizaciji za ekonomsku suradnju i razvoj, nego je i bitno utjecao na kompleksno promatranje energetskog problema i izradu različitih programa energetske politike. U tome nemalu ulogu ima i Međunarodna agencija za energiju (AIE), čije su članice najrazvijenije zemlje Zapada, odnosno direktni sporazumi šefova država najrazvijenijih zemalja Zapada utvrđeni na sastanku u Tokiju (u lipnju 1979) i Venciji (u lipnju 1980). Dok su na prehodnim sastancima »sedmorice najrazvijenijih« u raspravi dominirala pitanja vezana uz usporavanje privrednog rasta, kao posljedica, prije svega, stalnog porasta cijene nafte, na dva posljednja naglasak je bio na ograničavanju potrošnje nafte (dobrim dijelom na poticaj zemalja proizvođača nafte koje su pribjele ograničavanju proizvodnje) u pokretanju razvoja alternativnih izvora energije.¹⁷

Preispitivanje proizvodne orijentacije i privrednog razvoja, koji se dosad uglavnom oslanjao na naftu kao na osnovni izvor energije, po našem uvjerenju većim je dijelom posljedica realnih procjena o ograničenim naftnim resursima, a manjim dijelom povećanja cijena. Uostalom, novije studije pokazuju da je cijena nafte samo slijedila opći porast cijena industrijskih proizvoda i da je do znatnih poremećaja u odnosima došlo tek nakon drugih poremećaja u međunarodnom ekonomskom prostoru (raspad međunarodnog sistema pariteta valuta i odnosa plaćanja). Suvišno je, naravno, istraživati da li je nafta, odnosno cijene nafte, izazvala inflaciju, ili je infla-

kriva, po pravilu, ova područja: osigurava odgovarajuće povlastice radi uravnoteženja bilance plaćanja, daje priloge odgovarajućim međunarodnim agencijama, financijski prati odgovarajuće tehničke aktivnosti, razvojne projekte i programe. U prvih devet mjeseci ove godine fond je dao kredita u visini više od osamsto milijuna dolara. Oko 390 milijuna dolara usmjereno je za izravnavanje platne bilance, 420 milijuna dolara za financiranje razvojnih projekata i programa i oko 40 milijuna dolara u obliku tehničke pomoći. Ta je sredstva dobilo 76 zemalja Afrike, Azije i Latinske Amerike. Usporedi: C. Valle, *OPEC Aid and the Role of the OPEC Fund for International Development in the Energy Sector*, Okrugli stol zemalja u razvoju »Energija i ekonomski razvoj«, Zagreb, listopad 1980, str. 6.

Različiti oblici pomoći koje zemlje proizvođači nafte daju direktno preko svojih fondova nerijetko su usmjereni prema onim zemljama kod kojih imaju izražene političke interese.

17

Međunarodna agencija za energiju (AIE) razvila se iz Koordinacijske grupe za energiju OECD-a. Ta grupa osnovana je u vrijeme »krize nafte« 25. II 1974, a krajem iste godine (15. XI) prerasla je u spomenutu agenciju. Osnovna je zadaća agencije da usuglašava energetske politiku zemalja članica, a kad je riječ o nafti, da sporazumno utvrđuje uvozne kvote i time eliminiira različito ponašanje pojedinih zemalja članica. Od 1975. godine uvriježena je praksa da se svake godine sastaju šefovi država ili vlada sedam najrazvijenijih zemalja kapitalističkog svijeta te da raspravljaju o bitnim pitanjima ekonomskog razvoja.

18

Usporedi: A. Tait — D. Morgan, *Energy and the role of gasoline taxation*, Finance and Development, Volume 17, No 2, 1980, p. 8.

cija uzrokovala porast cijena nafte, jer je očito da u tim odnosima postoji međuovisnost, u kojoj se pri svakom poremećaju odnosa nastoji uspostaviti ravnoteža na višem nivou. To se može pokazati na primjeru kretanja nominalnih cijena nafte iz Saudijske Arabije u usporedbi s kretanjem realnih cijena u SAD promatranih kroz indeks potrošačkih cijena, odnosno kroz indeks realnih cijena industrijskih proizvoda, kojima je bazna godina 1974.

Do 1973. godine te tri krivulje išle su usporedo, a nakon toga slijedi njihovo odvajanje. Nominalne cijene sve do 1978. godine pokazuju vidljiv rast, dok indeksi potrošnih cijena i cijena industrijskih proizvoda pokazuju stanovito smirivanje. Međutim, u prošloj godini, kao posljedica novog porasta cijena nafte, i oni pokazuju izrazitu tendenciju rasta.¹⁸

Takvo kretanje odražava i prve korake pojedinih nacionalnih ekonomija razvijenih kapitalističkih zemalja usmjerenih u pravcu jačeg ekonomiziranja raspoloživom energijom, u čijem je kontekstu i pitanje utvrđivanja maloprodajnih cijena naftnih prerađevina koje bi trebalo da destimulativno djeluju na potrošnju.

Opskrbljivanje naftom zemalja OECD s područja izvan organizacije

(u milijunima tona)

Proizvođači	OECD- Evropa	1960.			1975.			
		SAD	JAPAN	KANADA	OECD- Evropa	SAD	JAPAN	KANADA
S. Arabija	22,2	4,1	4,7	2,3	157,8	34,5	57,4	9,4
Iran	18,2	1,7	1,0	2,1	100,8	13,7	55,7	9,3
Irak	31,8	—	3,7	—	61,6	—	4,6	1,6
Kuvajt	48,1	8,8	12,0	1,9	37,5	—	19,3	1,5
Libija	—	—	—	—	41,0	11,0	3,1	—
Nigerija	—	—	—	—	39,3	36,7	2,6	—
Abu Dhabi	—	—	—	—	28,3	5,7	20,0	—
Alžir	—	—	—	—	25,4	13,0	—	—
SSSR	6,3	—	1,2	—	19,5	—	—	—
Katar	—	—	—	—	11,2	—	—	—
UAE	—	—	—	—	9,4	—	—	1,7
Venezuela	13,3	25,0	—	10,5	9,8	19,4	—	13,3
Meksiko	—	—	—	—	—	3,5	—	—
Indonezija	—	—	3,1	—	—	18,6	25,7	—
Trinidad	—	—	—	—	—	5,7	—	—
Ekvador	—	—	—	—	—	2,8	—	—
Ostale zemlje								
Sred. Istoka	7,9	1,5	—	1,0	23,1	—	15,7	—
Ostale	7,8	11,7	1,1	—	14,1	37,4	32,0	4,4
Ukupno	155,6	52,8	26,8	17,8	578,8	202,0	236,1	41,2

* Iz Kanade: 1960 — 5,7
1975 — 29,5

** Iz Kine: 1975 — 7,9

Izračunato prema: M. Montazer-Zohour, *Pétrole et Développement au Moyen-Orient*, Notes et Etudes Documentaires, No 4481, 9. X 1978.

Da je u tom smislu doista potrebno poduzimati odgovarajuće korake, posebno u onim zemljama koje potpuno ovise o uvozu nafte, pokazuju nam podaci iz tabele.

U rješavanju tih teškoća praktično su moguća tri sistema: administrativno ograničavanje potrošnje, ekonomsko destimuliranje potrošnje pomoću mehanizma cijena i kombinacija administrativnih i ekonomskih destimulatora.

Administrativno ograničavanje potrošnje najjednostavniji je, ali istovremeno i najnepopularniji sistem među potrošačima, posebno u razvijenim kapitalističkim zemljama. On sadrži element prisile, koji se, ma kako bio opravdan, može vratiti kao bumerang političkim strankama na vlasti, u obliku gubljenja broja glasova na izborima, a time i gubljenja same vlasti. To je činjenica o kojoj vladajuće stranke na Zapadu moraju voditi računa. S druge strane, ograničavanje potrošnje neminovno je, posebno zato što su zemlje proizvođači ne samo najavile nego i počele ograničavati proizvodnju.

Suočene s problemom nafte, mnoge zemlje u svijetu pripremaju ili su već pripremile programe supstitucije nafte drugim energetskim potencijalima. Kako opća štednja više nije dovoljna da zaustavi negativne trendove, pronalaze se rješenja za jedno od temeljnih pitanja suvremenog svijeta i pojedinih nacionalnih privreda.

Treba odmah naglasiti da u traženju rješenja energetskih problema čovječanstva nema jedinstvenog pristupa i sveobuhvatne akcije. Problemi se pokušavaju riješiti najčešće u okvirima nacionalne ekonomije ili u okvirima nekih integracijskih zajednica. U tom je pogledu, na primjer, značajna aktivnost Savjeta za uzajamnu ekonomsku pomoć i njegovih dugoročnih programa energetske samostalnosti. Slično je ponašanje i najrazvijenijih kapitalističkih zemalja.¹⁹

Općenito govoreći, kod razvijenih kapitalističkih zemalja dvije su koncepcije u ovim pitanjima prisutne na djelu. Prema prvoj koncepciji, cijene energetskih sirovina i energije trebalo bi osloboditi kontrole, pa bi njihov neminovni rast, po prirodi stvari, izazvao smanjenje potrošnje. Ta, da se tako nazove, liberalistička koncepcija polazi od tradicionalnog uvjerenja da je tržište najbolji regulator potrošnje. Golemi dohoci koji bi se postizali na osnovi permanentnog porasta cijena energetskih izvora, posebno nafte i njenih destilata, poslužili bi kao financijska osnova za fundamentalna istraživanja novih izvora energije i dinamičniji razvoj alternativnih izvora. Nasuprot liberalističkoj koncepciji stoji institucionalistička, koja polazi od uvjerenja da tržište u takvim pitanjima kao što je energija ne može biti efikasan regulator. Privredni razvoj, po tom mišljenju, ne može se prepustiti

19

Energetska politika SEV-a, utvrđena Komplexnim programom ekonomske suradnje država članica i na njegovim osnovama prihvaćenih usmjerenih programa razvoja za dulja vremenska razdoblja. Detaljnije

o Komplexnom programu i usmjerenim programima vidi u tekstu autora *Razvojne etape i ekonomska suradnja država članica SEV-a*, "Naše teme", 11, 1979.

periodičnim poremećajima tržišta i svim posljedicama koje iz poremećenih odnosa na tržištu proistječu za nacionalne ekonomije, pa prema tome i za svjetsku ekonomiju. Stoga smatraju da cijene energije treba držati pod administrativnom kontrolom, da treba provoditi politiku visokog oporezivanja korporacija, pa i cijele privrede, kako bi se time došlo do golemih sredstava pomoću kojih bi se subvencionirala proizvodnja energije iz alternativnih izvora, uz istovremeno administrativno i ekonomsko djelovanje radi drastičnog smanjivanja potrošnje.

Svaka od tih koncepcija ima goleme posljedice za međunarodnu ekonomiju. Zemlje koje nemaju energije, ili je nemaju u zadovoljavajućim količinama, uz primjenu prve koncepcije dobile bi još žešći udarac nego sada. Drugu koncepciju, posebno kad je riječ o stvaranju golemih finansijskih fondova, mogu primijeniti samo neke od njih — najrazvijenije. Ostaje, dakle, neminovnost primjene elemenata iz obiju koncepcija i njihova prilagođavanja vlastitim mogućnostima i potrebama.²⁰

Kako tim teškoćama pariraju razvijene zemlje, može se vidjeti na primjeru Sjedinjenih Američkih Država. Carterov energetska plan sadrži pet ključnih točaka. Prvo, plan predviđa oslobađanje, po fazama, državne kontrole cijena prirodnog plina i domaće sirove nafte, i zahvaćanje povećanih profita dodatnim porezom na izvanredne prihode. Drugo, intenziviranje istraživanja na primjeni energetskih supstituta nafte, razvoja solarne energije i energije iz biomasa. Treće, formiranje posebne korporacije za sigurno opskrbljivanje energijom, koja bi kao nezavisna kompanija poticala i podržavala ubrzani razvoj sintetičkih goriva. Četvrto, formiranje posebne energetske uprave, kao posebna vladina tijela, kojoj bi najvažnija zadaća bila da radi na pronalaženju metoda drastičnog smanjivanja zavisnosti od nafte iz uvoza, čime bi se bitno smanjio utjecaj porasta cijena energije na svjetskom tržištu na privredu SAD i onemogućili nagli valovi inflacije. I peto, stvaranje strateških rezervi energije radi osiguranja od poremećaja na svjetskom tržištu.²¹

U svakom slučaju, čini se da su točne analize koje pokazuju da je svijet izašao iz faze jeftine energije, posebno energije koja se dobiva od nafte, i da je realno očekivanje daljnjeg porasta cijena. Uostalom, takva očekivanja osnivaju se i na najnovijim aktivnostima zemalja proizvođača nafte, koje su se odvijale u tri pravca. S jedne strane, tražilo se da se ponovno uspostavi jedinstven sistem utvrđivanja cijene nafte, čime bi se

20

Detaljnije o tim koncepcijama vidi: L. Mates, *Amerika i svjetska energetska kriza*, «Međunarodna politika», broj 706, 1. IX 1979.

Ovdje je interesantno spomenuti stajalište Taita i Morgana, u već spomenutom djelu, po kojem u mnogim zemljama kapitalističkog svijeta vlada skepticizam u pogledu efikasnosti visokih cijena benzina kao faktora koji će odlučno utjecati na smanjenje njegove potrošnje.

21

Detaljnije o Carterovu energetska planu vidi u: *Economic Impact*, No 3, 1980, p. 4—5.

uklonila šarolikost cijena koja posljednjih nekoliko godina postoji na svjetskom tržištu. S druge strane, inzistira se na napuštanju dolara kao jedinice obračuna međunarodnih naftnih transakcija i uvođenje takozvane »košare valuta«, odnosno vezivanje cijena nafte uz kretanje inflacije i indeksa cijena industrijskih proizvoda. I, na kraju, radi se na usuglašavanju stavova u vezi s prihvaćanjem dugoročnog programa cijena, na osnovama kojeg bi se nafta isporučivala kupcima.

To što na posljednjoj konferenciji OPEC-a u Beču u tim pitanjima nije postignuta suglasnost, kao što nije postignuta suglasnost o osnivanju banke OPEC-a za pomoć zemljama u razvoju, ne znači da krajem ove godine, odnosno najkasnije početkom iduće, nećemo doživjeti novo povećanje.

**Osnovni ekonomski pokazatelji
zemalja članica OPEC-a**

	Stanovništvo (u milijunima)	Rezerve nafte (u mlrd tona)	Eksploatacija (u milijunima tona)		Prihod od nafte (u mlrd dolara)		BND po stanovniku
	1976.		1972.	1977.	1972.	1976.	1976.
Alžir	16,2	0,9	50	47	0,7	4,5	999
Irak	11,5	4,6	72	111	0,6	8,5	1.390
Qatar	0,2	0,7	23	21	0,3	2,0	11.400
Kuvajt	1,0	9,6	166	95	1,7	8,5	15.480
Libija	2,5	3,3	106	100	1,6	7,5	6.310
UAE	0,7	4,3	58	97	0,6	7,0	13.990
S. Arabija	8,6	20,9	301	453	3,1	33,5	4.480
Ukupno arapske zemlje							
OPEC	41,8	44,3	776	924	8,6	71,5	7.721
Venezuela	12,4	2,6	168	116	1,9	8,5	2.570
Gabon	0,5	0,3	6	11	0,1	0,8	2.590
Indonezija	135,2	1,4	54	83	0,4	4,5	240
Iran	34,3	8,4	252	277	2,4	22,0	1.930
Nigerija	77,1	2,5	90	104	1,2	8,5	380
Ekvador	7,3	0,2	4	9	0,1	0,8	640
Ukupno	307,5	59,7	1.350	1.524	14,7	166,6	4.799

(Prihodi u tekućim cijenama.)

Izvor: **Monthly Bulletin of Statistic**, Jan. 1978, p. 1—4; **Petroleum Economist**, Jan. 1975, p. 10, Jan. 1978, p. 6, Sept. 1976, p. 338, July 1977, p. 272.
Za stanovništvo i BND: World Bank Atlas, 1977.

**Osnovni pokazatelji djelovanja sedam međunarodnih naftnih kompanija
članica međunarodnog naftnog kartela**

	Nacio- nalna pripad- nost	Proizvodnja naftne (u milijuni- ma tona) 1972.	Bruto prihod (u milijunima dolara)		Profit (u milijunima dolara)	
			1972.	1976.	1972.	1976.
Standard Oil of New Jersey	USA	281	20.310	48.631	1.532	2.641
British Petroleum	VB	247	5.712	19.103	176	325
Royal Dutch- Shell	VB-H	224	14.060	36.087	705	2.348
Texas Oil	USA	197	8.693	26.452	889	870
Standard Oil of California	USA	163	5.829	19.434	547	880
Gulf Oil	USA	165	6.243	16.451	197	816
Mobil Oil	USA	103	9.166	26.063	574	943
Ukupno		1.380*	70.013	192.221	4.620	8.823

* Od toga oko 1.030 milijuna tona, ili 75 posto, ostvareno je iz područja zemalja OPEC-a.
Izvor: Odgovarajući brojevi **Fortune** i **Petroleum Timesa**.